

КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ

у навчанні англійської мови

як іноземної

ФЕДІЧЕВА Н. В.

УДК [378.016:811.111]:008

DOI: 10.12958/EPS.2(163).Fedicheva_N_V

ЗНАЧНА частина викладачів англійської мови як іноземної погодяться з тим, що їхня робота полягає не тільки в навчанні англійської мови як іноземної, а й у навчанні культури. Методисти з навчання іноземних мов підтримують включення культурного компонента у викладання англійської мови, висуваючи такі аргументи на користь упровадження культурного компонента в навчальний процес: він забезпечує міжнародне взаєморозуміння, поглиблює розуміння власної культури та мотивує учнів оволодіти англійською мовою краще. М. Бірам визначає роль викладача мови як „професійного посередника між студентом та іноземними мовами і культурами” [1, с. 58].

Багато українських, російських, британських, американських, турецьких та інших методистів присвятили свої наукові публікації проблемам навчання розуміння культури. Причини посиленого інтересу до проблеми пояснюємо кількома чинниками.

По-перше, методисти та викладачі визнають, що мова й культура поєднані. Як зазначив Д. Браун, „коли ми викладаємо мову, ми в будь-якому випадку також викладаємо складну систему культурних традицій, цінностей та засобів мислення, почуттів і дій” [2, с. 64].

По-друге, методисти визнають, що звичайне вивчення лінгвістичної системи не дає гарантій успішної міжкультурної комунікації.

По-третє, і викладачі, і студенти усвідомили розуміння важливості цінування, окрім власної, інших культур світу.

Багаторічне вивчення проблеми навчання розуміння культури дало змогу дійти таких узагальнень: зростає усвідомлення важ-

ливості розвитку культурної компетенції під час викладання іноземної мови та оволодіння нею, особливо тепер, коли ми є частиною всесвітнього села.

Мета цієї статті – потрійна:

§ висвітлити деякі проблеми, з якими стикаються викладачі в Україні, навчаючи розуміння культури;

§ запропонувати аргументи на користь ролі власної національної культури студента в процесі навчання англійської мови;

§ запропонувати ідеї щодо того, як включити культурні цілі в професійно зорієнтований навчальний план.

Для ілюстрації та з’ясування порушених проблем використовуємо результати власних досліджень, а також матеріали, зібрані під час спостережень на заняттях з англійської мови.

Близько восьми років тому в статті „Проблеми навчання культури” нами було визначено кілька причин того, чому заняття з мови не містять систематичного вивчення культур. Конкретизуємо їх:

§ недостатня професійна підготовка вчителів до навчання національної культури;

§ брак якісного автентичного матеріалу;

§ складність визначення самого поняття „культура”;

§ недостатній обсяг у викладачів первинних знань про країну, мову якої вони вивчають;

§ брак часу в багатьох учителів та викладачів для опанування культури, що вимагає додаткових часових витрат;

§ нерівномірність подання матеріалу країнознавчого характеру в підручниках;

§ сформованість у викладачів хибного уявлення, що в студентів буде час ознайомитися з матеріалами країнознавчого характеру пізніше, проте для більшості студентів „пізніше” ніколи не настає.

Із плином часу ситуація дещо змінилася в кращий бік. Доходимо висновку, що з плином часу перші три проблеми вже не є критичними. Сьогодні вчителів іноземних мов готують до викладання культури, тому вони знайомі з різними підходами до навчання розуміння культури. До того ж, автентичні підручники в достатній кількості доступні в книгарнях, більшість учителів мають доступ до Інтернету, а отже, мають змогу завантажити автентичні тексти та матеріали. Урешті-решт проблема визначення культури більше не ускладнює розроблення процесу навчання, тому що цій темі сьогодні присвячено численні публікації, семінари та конференції.

З іншого боку, з'явилися й нові проблеми. І „нові”, і „старі” проблеми частково можуть пояснити, чому деякі вчителі неохоче вводять культуру в навчання мови, послаблюючи культурологічний компонент навчальної програми. Але яка ж реакція в більшості українських студентів? Опитування, проведені нами серед студентів університету, показують, що вони хотіли б, щоб під час занять з іноземної мови на культурний компонент звертали уваги не менше, ніж на лінгвістичні питання. Дослідження, проведені нами серед учнів середньої школи, показали, що первинні причини вивчення ними англійської мови – це інтерес до культури, літератури та мистецтва англійських країн та загальний інтерес до стилю життя, притаманного цим країнам. Близько 86% студентів та учнів написали, що вони розуміють переваги вивчення іншої культури. Усі вони усвідомлюють, що знайомство з культурою – це дуже важливий аспект вивчення мови, але водночас додають, що навчання культури на заняттях з англійської мови – несистемне та іноді нерегулярне. Чому так? Дві можливі причини викладено нижче.

Перша проблема полягає в тому, що деякі викладачі досі використовують підхід „чистих фактів” до культури. Багато професіоналів з навчання іноземних мов та вчених підтримують тезу про те, що роль педагога не в тому, щоб повідомляти факти, а в тому, щоб допомагати студентам набувати вмінь, необхідних

для розуміння цих фактів, про які вони дізнаються в процесі вивчення культури (В. Гелловей, Н. Сілі та Е. Хедлі). Викладачі наголошують: для того, щоб досягнути мети в міжкультурному спілкуванні, треба звертати увагу на процеси, а не на факти. На думку Н. Сілі, факти не мають великої цінності та сенсу, якщо їх не інтерпретують у контексті вирішення конкретної проблеми [13, с. 3]. Е. Хедлі зазначає, що підхід „чистих фактів” до культури, у якому єдина мета, що полягає в зборі інформації, „приречена бути неефективною” [6, с. 358]. Різні вчені критикують сконцентрованість на „фактах”. Досвід викладання іноземних мов дає підстави до таких узагальнень: „збирання” фактів може спричинити стереотипи та, щонайгірше, студенти не будуть підготовлені до культурних ситуацій, яких вони ще не вивчали.

Вирішення цієї проблеми може полягати в тому, щоб викладачі англійської мови як іноземної забезпечували студентів інструментами для знайомства з новою культурою та її розуміння. Педагоги повинні також розробляти й використовувати прийоми та завдання, що допоможуть студентам стати уважними спостерігачами належних виявів культури та практики культурної взаємодії. Останні можуть служити основою для продуктивних та ефектних прийомів, мотивувальних та цікавих для студентів.

По-друге, у нас досі немає життєздатної основи організації навчання іншомовної культури. Багатьох викладачів англійської мови в Україні не відштовхнули труднощі навчання міжкультурного розуміння, але успішно вони подолають перешкоди лише тоді, коли визначать цільові засади та вирішать, яких аспектів культури навчати. Педагоги розуміють необхідність створення схеми, яка б допомогла їм відібрати потрібний культурологічний матеріал та служила б їм корисним джерелом для планування та розроблення занять з культури. Для освітньої мети ми зробили модифікацію схеми, яку запропонував Р. Лафает. Ця схема містить такі групи:

Група 1. Фактичні цілі: студенти мають змогу продемонструвати знання формальної чи „високої” культури, а також знання щоден-

ної чи „популярної” культури; пояснити основні історичні події, традиції та досягнення мистецтва. Також вони будуть розуміти зразки щоденної культури.

Група 2. Емоційні цілі: студенти будуть мати змогу розуміти цінність різних народів та суспільств.

Група 3. Робочі цілі: студенти будуть мати змогу систематизувати та впорядковувати інформацію про іноземну і власну культуру та оцінювати обґрунтованість тверджень про культуру.

Група 4. Прагматичні цілі: студенти будуть мати змогу помічати/звертати увагу на щоденну ввічливість, вислови та фрази, уживані мовцями або ж слухачами, та потім ідентифікувати культурні причини вживання цих мовних засобів. Вони навчаються правильно діяти у звичайних повсякденних ситуаціях та використовувати потрібні жести.

Запропонована схема може бути використана в поясненні тем і матеріалів, які потрібно вводити на заняття. Вона також може допомогти викладачам у визначенні стратегій і технік, які б могли інтегрувати культуру у вивчення мови.

Багато вчених заявляють про те, що культурне наповнення занять з англійської мови як іноземної повинне включати можливість дізнатися про власну культуру через відношення до інших культур. Науковці також наголошують на тому, що через вивчення власної культури іноземною мовою студенти будуть більш обізнані з нею й таким чином будуть утримувати свою культурну особистість у міжкультурній комунікації. Цю думку підтримують такі вчені, як Р. Горшкова (Україна), І. Сакір (Туреччина), С. Маккей, Л. Сміт (США), Юн Вей (Китай).

Понад тридцять років тому американський методист з вивчення мов Л. Сміт стверджував: той факт, що англійська стає міжнародною мовою, передбачає, що вона вже не повинна бути пов'язана з культурою тих, для кого ця мова рідна. Натомість мета міжнародної мови полягає в тому, щоб повідомити про власну культуру та інтереси іншим [14, с. 41]. Ми впевнені, що культуру англомовних країн та власну культуру слід розглядати в по-

рівнянні. Студенти повинні дізнатися про відмінності та бути готовими до них, одночасно розуміючи та цінуючи їхню логіку.

Ми проаналізували близько двадцяти підручників, схвалених як офіційних для середньої та вищої шкіл. Серед них: Enterprise, Opportunities, Cutting Edge, Headways, Upstream та ін. Як свідчить аналіз, більшість персонажів у цих книгах – західні, такі, що походять з Великобританії, США, Канади та Австралії. Інші персонажі походять з Франції, Німеччини, Індії, Нігерії, Філіппін та Нідерландів. Тож, культурний зміст навчання англійської мови як іноземної обмежений кількома країнами, де англійська є першою чи другою мовою або ж має спеціальний статус. Цікаво зазначити, що в українських підручниках з англійської мови, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, використовують тільки англомовні імена, зокрема Аманда, Кріс, Тері, Мелінда, Чарлі, Деніел, Стів тощо, хоча оточення здебільшого українське або нейтральне (наприклад, граматичне пояснення).

Для отримання цілісної картини про стан викладання англійської мови ми провели дослідження й серед учнів середньої школи. На запитання про те, чи можуть учні коротко розповісти англійською мовою про українську культуру загалом або про конкретний її аспект, більш ніж 73 % дали відповідь „ні”. Серед студентів університету третього курсу кількість респондентів, які відповіли „ні”, становить 54%. Під час дослідження, що проводили серед студентів університету другого та третього курсу, 85% стверджували, що метою вивчення англійської є здатність доносити власну культуру до інших народів за допомогою англійської мови як посередника. Близько 89% висловили впевненість у тому, що міжкультурне знання власної й іноземної культури дозволило б їм досягти професійних, соціальних та особистих успіхів.

Розглянемо докладніше кілька ідей щодо впровадження завдань, пов'язаних з використанням матеріалів країнознавчого характеру в професійно зорієнтований курс навчання. Насамперед проаналізуємо прийом капсул, розроблений Д. Тейлором у 1970 р., але, на жаль, приклади його практичного застосуван-

ня знайти важко. У будь-яких англomовних підручниках, які використовують в Україні, неможливо побачити жоден із зазначених нижче прийомів. Капсула культури – це великий опис певної розбіжності між українськими звичаями та звичаями інших культур, що супроводжується фотографіями, слайдами чи картинками. В аудиторії студенти мають змогу виконувати рольові ігри, побудовані на основі різноманітних капсул.

ськими звичаями та звичаями інших культур, що супроводжується фотографіями, слайдами чи картинками. В аудиторії студенти мають змогу виконувати рольові ігри, побудовані на основі різноманітних капсул.

Капсула культури №1: Подарунки

Чи знаєте ви, у яких випадках мешканці Сполучених Штатів роблять подарунки? Більшість людей чекають на особливі події, наприклад, Дні народження, весілля, День Матері, День Батька, дівич-вечір, святкування дня народження дитини та Різдво. На ці події вони дарують великі, коштовні подарунки. Багато людей, особливо підлітки та студенти коледжів, також полюбляють вручати своїм друзям маленькі та забавні сувеніри „тільки тому, що” („тільки тому, що ти мені подобаєшся” або „тільки тому, що тобі це сподобається”).

Дорослі зазвичай приносять із собою маленькі знаки уваги, такі, як квіти чи коробку цукерок, коли вони йдуть до когось у гості. І, звичайно, усі привозять сувеніри з подорожей в інші країни.

Робота в групі. Запитання.

У яких випадках люди в Україні дарують подарунки? Чи є якісь особливі події, на які українці роблять подарунки? Чи існує такий місцевий звичай, як вручення подарунків „тільки тому, що”? Які подарунки ви вручили цього року? Кому ви їх вручили? Які подарунки ви отримали цього року? Що вам сподобалося найбільше? Хто подарував вам це?

Капсула культури №2: Привітання

У Китаї популярним є привітання „Чи ви вже їли сьогодні?” Також є інші вислови, що позначають „Привіт” у Китаї: „Куди ти йдеш?”, „Ти зайнятий?”, „Що ти робиш?”, „Ти йдеш на роботу?” та ін. Китаєць, який ставить такі запитання, не хоче знати, куди йде його друг чи що він робить. Він просто намагається висловити дружнє ставлення до співрозмовника.

Робота в групі. Запитання.

Які привітання використовують українці в повсякденному житті? Американці зазвичай говорять „Привіт”, „Як справи?” Що вони отримують у відповідь? Чому американці питають „Як справи?”, а потім не слухають відповідь?

Особливої уваги під час вивчення іноземної мови потребують міжкультурні зв'язки. Міжкультурні зв'язки – це дуже короткі ситуації, що описують культурний зміст іншомов-

ної країни. Студенти працюють у парах або маленьких групах. Вони обговорюють ситуацію, готують та представляють діалоги, побудовані на ситуації.

Міжкультурний зв'язок №1: У супермаркеті

В американських супермаркетах заведено розмовляти з покупцями. Касири ставлять покупцям запитання на зразок „Як справи?”, „Чи знайшли ви все, що вам потрібно?”. Наприкінці розмови касир говорить „Доброго вам дня. Приходьте ще”. Касири розмовляють із покупцями, щоб налагодити відносини.

Люди в США також починають розмову з незнайомцями на вулиці.

Робота в групі. Запитання.

Чи є така традиція в Україні? Чи часто незнайомці в Україні заводять розмову на вулиці? Якщо так, що вони можуть сказати? Наведіть приклади.

Міжкультурний зв'язок №2: Вечірка на День народження

У США, якщо друзі чи члени сім'ї повідомляють адміністрацію ресторану, що вони будуть святкувати там День народження, до їхнього столика буде принесено святковий торт зі свічками, а офіціанти та офіціантки співатимуть святкову пісню.

Робота в групі. Запитання.

Чи є такий звичай у нашій країні? Що ще організують для святкування Дня народження в публічних місцях та вдома в Україні? Як ви святкували ваш останній День народження?

Розглянемо докладніше критичні ситуації. Критична ситуації включає історію про певну міжкультурну розбіжність з послідовним рядом запитань. Після прочитання історії студентам пропонують обрати кращу інтерпретацію поведінки героїв, побудовану на їхньому знанні іншомовної культури. Подібним реальним життєвим ситуаці-

ям існує більш, ніж одне пояснення, яке можна вважати відповідним та правильним. Після цього студенти обговорюють варіанти в маленьких групах. Критичні ситуації можуть також бути схарактеризовані як вивчення конкретного випадку чи культурної міні-драми. Вони мають бути побудовані на життєвому досвіді.

Критична ситуація №1: Непорозуміння за чашкою чаю

Один кенієць, який поїхав до США навчатися в університеті, одружився з американською дівчиною. Шість років потому він повернувся до Кенії зі своєю дружиною. Коли його кенійські друзі завітали до нього в гості, він дуже їм зрадив. Кенієць з дружиною розважав гостей, а потім запропонував гостям чаю з печивом. Його друзі не відмовились. Кенієць пішов на кухню робити чай, а його дружина залишилася з гостями, щоб краще познайомитися з ними. Раптом друзі зробили ображений вигляд, попросили вибачення й залишили будинок, перш ніж чай був готовий.

Робота в групі. Запитання.

Чи могло це статись у вашій країні? Чи готують чоловіки їжу або чай для гостей в Україні? Чи знаєте ви людей у вашій країні, які вважають образливим, коли чоловік допомагає жінці? В США, коли чоловік допомагає дружині, є вираженням любові та поваги до неї. А у вашій країні? Кенієць зник до американських звичаїв. Чи він доречно використав свої знання про американську культуру? Як ви вважаєте, чому гості відмовилися від чаювання з кенійцем та його дружиною? Друзі кенійця були ображені, тому що чоловік, а не дружина зібрався подати їм чай. У Кенії чоловіки не готують чай чи їжу.

Критична ситуація №2: Цілування рук

Викладачі з університету Сельджук, Конія (Туреччина) приїхали до України на конференцію, організовану університетом. Їхні українські колеги намагалися якомога краще зустріти гостей та організували для них зустрічі з викладачами кафедри, керівниками відділів та, звичайно, студентами. Зустріч з деканом була цікавою та інформативною. Коли декан прощався з гостями з Туреччини, він поцілував руки турецьким жінкам.

Пізніше турецькі леді висловили велике здивування одному зі своїх українських колег з приводу того, що декан поцілував їм руки.

Робота в групі. Запитання.

Чи цілують руки чоловіки жінкам у вашій країні? Чому, на вашу думку, турецькі леді були здивовані? Цілування рук є дуже важливим традиційним жестом у турецькій культурі. Цей звичай є своєрідним способом привітання жінок літнього віку. Але в повсякденному житті цілування рук не є поширеним звичаєм. Чи є такий звичай у вашій країні? На традиційні турецькі свята діти цілують руку своєї бабусі, а потім прикладають руку до чола, виказуючи повагу до неї. Як українські діти висловлюють повагу до своїх дідусів та бабусь?

Вивчення культури в процесі навчання мови – це вагомий внесок у розвиток практичних навичок англійської мови в студентів, формування їхньої свідомості та практичне використання міжкультурної комунікації. Незважаючи на те, що існує багато досліджень на цю тему, культура залишається недостатньо розвинутим компонентом багатьох навчальних програм в Україні. Викладачі англійської мови стикаються з певними проблемами в спробі включити культурні елементи до навчання мови. Це дослідження пропонує базові знання для організації культурних тем, що складаються з чотирьох груп. Ці базові знання є корисним ресурсом для викладачів, адже вони становлять план навчання культури та моделюють власні культурні заходи. Автор дослідження наголошує на тому, що національна або власна культура повинна викладатися разом із культурою, мову якої вивчають студенти. Дослідження пропонує методи та прийоми того, як культурні аспекти можуть бути включеними до професійно зорієнтованого плану навчання. Надані методики сприяють інтеграції культури до вивчення мови. Вони також є пізнавальними й цікавими для студентів. За допомогою цих методик культура вивчається разом з говорінням, слуханням та читанням і, таким чином, реалізує зв'язок між навчанням мови та засвоєнням культури. Перспективою подальших досліджень є вивчення методів та підходів до залучення студентів до культурних надбань і традицій країни, мову якої вони вивчають.

Література

1. **Byram, M. S.** (1999). *Language teachers, politics and cultures*, Clevedon: Multilingual Matters.
2. **Brown, D. H.** (2000). *Teaching by principles: an interactive approach to language pedagogy*, Longman.
3. **Cakir, I.** (2006). *Developing Cultural Awareness in Foreign language teaching*. *Turkish Online Journal of Distant Education – TOJDE*, 3, Volume 7, Article 12.
4. **Galloway, V. D.** (1984). *Communicating in a Culture*. ACTFL Master Lecture Series, Monterey, CA: Defense Language Institute.
5. **Grishkova, R.** (2011). *Social and cultural hindrances to the formation of students' cross-cultural communicative competence*. *Philology series*, volume 89(2), 169 – 172.
6. **Hadley, A.** (1993). *Teaching Language in Context*. Heinle & Heinle Publishers.
7. **Lafayette, R.** (1988). *Integrating the teaching of Culture into the Foreign Language Classroom*, Singerman, ed., *Toward a New integration of Language and Culture*. Middlebury, VT: Northeast Conference.
8. **Marianne, C.** (2001). *Teaching English as a second or foreign language*, Heinle and Heinle.
9. **McKay, S.** (2004). *Western Culture and the Teaching of English as an International Language*. *Forum*, 2, volume 42, 10 – 15.
10. **Omaggio, H. A.** (1993). *Teaching Language in Context*, Heinle and Heinle.
11. **Richard-Amato, A. P.** (1996). *Making It Happen*, Longman.
12. **Scollon, R.** (2001). *Intercultural Communication: A Discourse Approach [2nd ed.]*, Blackwell Publishers.
13. **Seeley, H. N.** (1984). *Teaching Culture: Strategies for Intercultural Communication*, Lincolnwood: National textbook Company.
14. **Smith, L.** (1976). *English as an international auxiliary language*. *RELC Journal* 7 (2).
15. **Yun Wei** (2005). *Integrating Chinese Culture with TEFL in Chinese Classroom*. *Sino-US English Teaching*, 7, volume 2 (Serial No.19).

* * *

Федічева Н. В. Культурний компонент у навчанні англійської мови як іноземної

У статті порушено питання про невід'ємність навчання культури та мови, досліджено деякі проблеми, з якими стикаються викладачі у викладанні англійської мови як іноземної в Україні. Автор висуває аргументи на користь включення вивчення власної національної культури студентів у навчанні англійської мови. Подано дані, зібрані автором у процесі аналізу підручників та здійснення спо-

стережень. Так, автор надає аналіз найбільш поширених підручників (Enterprise, Opportunities, Cutting Edge, Headways, Upstream та ін), що затверджені Міністерством освіти України, і визначає їхній потенціал в ознайомленні студентів із культурою і традиціями інших країн.

Запропоновано ідеї щодо включення культурних цілей у навчання мови. У статті подано приклади використання таких прийомів, як капсули культури, які було розроблено Д. - Тейлором у 1970 р., проте рідко використовуються в підручниках з іноземної мови, міжкультурні зв'язки та змодельовані автором критичні ситуації.

Ключові слова: культурний компонент, схема, рідна культура, інструменти для роботи з новою культурою, капсула культури, міжкультурні зв'язки, критичні ситуації.

Федичева Н. В. Культурный компонент в обучении английскому языку как иностранному

В статье поднят вопрос о взаимосвязи изучения культуры и языка, исследуются некоторые проблемы, с которыми сталкиваются преподаватели в процессе преподавания английского языка как иностранного в Украине, и выдвигаются аргументы в пользу включения изучения собственной национальной культуры студентов в обучение английскому языку. Представлены данные, собранные автором в процессе анализа учебников и осуществления наблюдений. Таким образом, автор представляет анализ наиболее распространённых учебников (Enterprise, Opportunities, Cutting Edge, Headways, Upstream и др.), утверждённых Министерством образования Украины, и определяет их потенциал в ознакомлении студентов с культурой и традициями других стран.

Предложены идеи относительно того, как включить культурные цели в обучение языку. В статье представлены примеры использования таких приемов, как капсулы культуры, разработанные Д. Тейлором в 1970 году, но редко используемые в учебниках по иностран-

ному языку, межкультурные связи и смоделированные автором критические ситуации.

Ключевые слова: культурный компонент, схема, родная культура, инструменты для работы с новой культурой, капсула культуры, межкультурные связи, критические ситуации.

Fedicheva N. V. The Cultural Component in Teaching English as a Foreign Language in Ukraine

The article discusses the inseparability of culture and language teaching, explores some challenges that teachers of English as a foreign language in Ukraine face today in terms of developing cultural understanding, and argues in favor of the inclusion of students' own culture, in our case Ukrainian cultural phenomena, into English language teaching practices. With this publication, the author continues her decades-long exploration of the problem of raising cultural awareness in the context of foreign language teaching/learning, thus enriching its studies with a retrospective longitudinal analysis.

The data that the author has collected by conducting surveys, analyzing textbooks, and doing observations are presented. In this regard, the author provides the analysis of the most popular textbooks (*Enterprise, Opportunities, Cutting Edge, Headways, Upstream, etc.*), approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine, and defines their potential in familiarizing students with the culture and traditions of other countries.

Ideas on how to tangibly infuse cultural goals into language teaching are offered. These include determining the objectives of culture teaching, selecting on their basis appropriate cultural material, and introducing the techniques of cultural instruction. The latter are represented, for example, by culture capsules developed by D. Taylor in 1970, but quite rarely used in textbooks, as well as by intercultural connections and critical incidents, designed by the author.

Key words: a cultural component, a scheme, local culture, techniques.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2013 р.

Прийнято до друку 28.03.2014 р.

Рецензент – д. п. н. Хагерті Дж.